

"והכינו את אשר יביאו"

עיון ביסודות איסור מוקצה בשבת

- א. פתיחה
- ב. סוגי המוקצה
- ג. ימי נחמיה בן חכליה
- ד. מוקצה או איסור טלטול
- ה. כרכי דוזי
- ו. מגו דאתקצאי בין השמשות
- ז. השבת – נעם הנשחות
- ח. סיכום

א. פתיחה

תכליתו של מאמר זה היא לעשות קצת סדר בבלבול המושגים ושיתופי השם אשר מאפיינים את הלכות מוקצה. זאת מתוך עיון במחלוקת היסודית והשורשית ביותר בנושא זה – מחלוקתם של רבי יהודה ורבי שמעון האם יש מוקצה או אין מוקצה (שבת מד, א). הערפל השורה סביב ההגדרות של סוגי המוקצה אינו נובע מ'עם-ארצות' ואינו שייך לדורות האחרונים דווקא. כבר בדברי הראשונים אפשר לראות שכל אחד מחלק את דיני המוקצה בצורה שונה, זה יקרא בכה וזה יקרא בכה ולא קרב זה אל זה. נראה שאי-הבהירות כרוכה עם הסוגיה עצמה. יש להדגיש שהלכה למעשה, הדינים ברורים בלא פקפוק, אלא שבמישור העיוני, כניסתן של כל ההלכות תחת מספר מצומצם של הגדרות קשה עד מאוד.

התמיהה מתחילה כאשר אנו מגלים ששיטת רבי שמעון היא שאין מוקצה, ושהלכה כמותו (כמעט כמותו, ויבואר בהמשך). מכל מקום, כאן נשאלת שאלה פשוטה: מה פירוש 'אין מוקצה' – והרי עינינו הרואות כי יש לנו מוקצה! זאת ועוד, ביום טוב הלכה כרבי יהודה שהחמירו כמותו כדי שלא יזלזלו בהלכות יום טוב (שבת מה, א), ומה הבדל אנו רואים בין שבת ליום טוב לעניין מוקצה?

כדי להסביר את עומקן של קושיות אלו ולנסות לתרצן, ננסה לסדר בתחילה בפני הקורא, שאינו מצוי בסוגיות אלו, את סוגי המוקצה כפי שמקובל כיום, וגם לבקו והרגיל ינעם.

ב. סוגי המוקצה

פליגי בה רב אחא ורבינא חד אמר בכל השבת כולה הלכה כר"ש לבר ממוקצה מחמת מיאוס ומאי ניהו נר ישן, וחד אמר במוקצה מחמת מיאוס נמי הלכה כר"ש לבר ממוקצה מחמת איסור ומאי ניהו נר שהדליקו בה באותה שבת. אבל מוקצה מחמת חסרון כיס אפילו ר"ש מודה דתנן כל הכלים ניטלים בשבת חוץ ממסר הגדול ויתד של מחרשה

שבת קנז, א

הגמרא בדף זה, האחרון שבמסכת שבת, מונה בצפיפות את סוגי המוקצה השונים (לקמן נתעכב על מה שלא נמנה). נבאר בהקדם ובקצרה כל סוג.

1. מוקצה מחמת חסרון כיס – כלי חשוב שאדם נמנע מלהשתמש בו מפני שמקפיד עליו שמא יפחתו דמיו. הדוגמה של המשנה היא יתד של מחרשה. במקום אחר יש דוגמה של כלי המיוחד לסחורה, ובימינו אפשר לתת דוגמה של פסנתר. למוקצה זה ר"ש מודה, ומסכים שאסור לטלטלו.

2. מוקצה מחמת איסור – בסוג מוקצה זה רבו התהיות. הבית יוסף (אורח חיים רעט) לקח לעצמו שיטה מיוחדת בהבנתו, אך המוסכם על האחרונים שמדובר בכלל "מגו דאתקצאי בין השמשות אתקצאי לכולי יומא". דוגמה לכך היא נר שדלק בין השמשות וכבה בשבת. כאשר דלק, היה אסור לטלטלו מחשש שמא יכבה. כאשר כבה, יכול להיות שהוא מוקצה מחמת שהיה אסור בין השמשות. על קיומו של מוקצה זה נחלקו ר"י ור"ש.

3. מוקצה מחמת מיאוס (שבת מד, א) – חפץ שהופך למאוס עקב שימוש בו, כגון נר ישן שהוא מאוס. גם על קיומו של מוקצה זה נחלקו ר"י ור"ש.

לא נזכרו כאן:

4. מוקצה דגרוגרות וצימוקין (שבת מה, ב) – כל דבר שנדחה על ידי האדם בידיים בין השמשות, בדומה לגרוגרות ששטחן לייבוש והסיח דעתו מהן עד שיהיו מוכנות לאכילה. במוקצה זה גם ר"ש מודה.

5. מוקצה מחמת גופו – הוא כל דבר שאינו כלי, כגון אבן, עפר, כסף וכו'. זהו המוקצה הנפוץ ביותר. לו נשאל יהודי לדוגמה למוקצה בשבת, קרוב לוודאי שהוא יציין משהו

שהוא מוקצה מחמת גופו. בהמשך נראה שלא זו בלבד שזו טעות בתפיסה, אלא שכאן בדיוק מתחילה אחת מזרועותיו של אי הסדר (זרועותיו הנוספות יוצגו בהמשך).
6. כלי שמלאכתו לאיסור – לעומת מוקצה מחמת גופו, כלי שמלאכתו לאיסור הוא כלי, אלא שהמלאכה שנעשית בו היא מלאכה שאסורה בשבת, כגון פטיש. כפי שנראה מיד, לעניין מוקצה נודעה חשיבות עצומה לשאלה האם האובייקט שלפנינו הוא כלי או לא, וכך, אף שנראה שאין לחפץ כזה שימוש בשבת עדיין מותר לטלטלו לצורך גופו (להשתמש בו שימוש המותר כגון לפצוע בו אגוזים) או לצורך מקומו. מכל מקום, כלי כזה אינו מותר בכל טלטול, ולטלטלו מחמה לצל לצורך שמירה עליו יהיה אסור. גם בכלי שמלאכתו לאיסור מודה ר"ש, וכן במוקצה מחמת גופו, אלא שבמוקצה מחמת גופו אסור גם טלטול לצורך גופו או מקומו.

בשלב זה מתחיל הקורא הנבון לחוש מבוכה. מתוך כל סוגי המוקצה שמנינו, למעט מוקצה מחמת איסור ומוקצה מחמת מיאוס, ר"ש מודה באיסורם. להלכה, המצב מחמיר עוד יותר: במחלוקתם של רב אחא ורבינא, לדעת אחד הלכה כר"ש שאין מוקצה, למעט מוקצה מחמת מיאוס וכ"ש מוקצה מחמת איסור שבהם הלכה כר"י, ולשני – הלכה כר"ש גם במוקצה מחמת מיאוס, אבל במוקצה מחמת איסור – לא. כלומר לדעה הראשונה, בשני סוגי המוקצה היחידים שר"ש נחלק ולא הודה – אין הלכה כמותו! לדעה השניה רק במוקצה מחמת איסור אין הלכה כמותו, אבל במוקצה מחמת מיאוס הלכה כמותו. הלזאת יקרא שר"ש סובר שאין מוקצה? הלזאת יקרא שהלכה כמותו? היטיב לבטא זאת הרמב"ן (מופיע בר"ן סז, ב בדפי הרי"ף) – שפסק כר"ש הפוטר במחלוקת נוספת של ר"י ור"ש – מלאכה שאינה צריכה לגופה – האם חייב בה מדאורייתא, או שפטור אבל אסור. הוכחתו מדברי הגמרא שהבאנו "בכל השבת כולה, הלכתא כר"ש לבר ממוקצה וכו'" – כלומר בכל שאר הלכות שבת הלכה כרבי שמעון – ובכלל זה מלאכה שאינה צריכה לגופה. וזו לשונו הקדושה של הרמב"ן:

דמהכא שמעינן דבמלאכה שאינה צריכה לגופה נמי הלכה כר"ש
דאמר פטור עליה דלישנא דכל השבת כולה הכי משמע דבכל מאי
דקאמר ר"ש בשבת נקיטינן כותיה [...] ועוד אי במוקצה בלחוד
קאמרינן למ"ד בר ממוקצה מחמת מיאוס כ"ש מוקצה מחמת איסור
ומוקצה מחמת חסרון כיס ומוקצה דגרוגרות וצמוקין דאפי' ר"ש
מודה בהו וכיון שאפי' בדין מוקצה בטלי ארבעה חלקיו היכי לימא
בכל השבת כולה.

לדעת הרמב"ם, לפיה הלכה כרבי יהודה במלאכה שאינה צריכה לגופה (הלכות שבת א, ז), הקושיה מתעצמת. איך אפשר בכלל לקבוע שבכל השבת הלכה כר"ש, כאשר ישנה דעה שבעצם אף פעם אין הלכה כמותו?¹

להלכה נוקטים על פי הכלל ד'כל היכא דפליגי רב אחא ורבינא הלכה כדברי המיקל' (פסחים עד ב; רי"ף שבת כא, א),² ולכן: (א). במוקצה מחמת מיאוס הלכה כר"ש שאין מוקצה בדברים מאוסים (ומותר לטלטל נר ישן); (ב). אין הלכה כר"ש במוקצה מחמת איסור ולכן אומרים את הכלל של "מגו דאתקצאי וכו'"; (ג). בכל שאר סוגי המוקצה מודה ר"ש ולכן הם נפסקו. כאמור, הדינים פשוטים וברורים להלכה, אך לא למעיין הנבוך.

ג. ימי נחמיה בן חכליה

איסור מוקצה הוא איסור דרבנן, על כן עלינו לשאול את עצמנו מה טעם ראו רבותינו לאסור טלטול מקצת דברים בשבת. אגב כך, נתחיל לתהות על פירוש השם "מוקצה".

ת"ר בראשונה היו אומרים שלשה כלים ניטלים בשבת מקצוע של דבלה וזוהמא ליסטורן של קדרה וסכין קטנה שעל גבי שולחן. התירו וחזרו והתירו וחזרו והתירו עד שאמרו כל הכלים ניטלין בשבת חוץ ממסר הגדול ויתד של מחרשה.

שבת קכג, ב³

בגמרא מבאר רבא שהתירו כלי שמלאכתו להיתר לצורך גופו ומקומו, לאחר מכן חזרו והתירו מחמה לצל, ולאחר מכן חזרו והתירו כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו ומקומו. עוד מבואר בגמרא שם שמשנה זו נשנתה בימות נחמיה בן חכליה, אז היו העם פרוצים בהלכות שבת וגזרו שלא יטלטלו שום חפץ לבד ממה שנדרש לאוכל נפש,⁴ ולאחר מכן,

1. אפשר לדחוק שאמנם בדבר שאין מתכוון פסק הרמב"ם שהלכה כר"ש (הלכות שבת א, ה), אך מ"מ הלשון "בכל השבת כולה" תשאר קשה.

2. נראה שזהו הכלל ההלכתי המשונה ביותר, וככל שתעמיק בו כן תגבר פליאתך. ניתן להסביר כללים כגון "הלכתא כרב נחמן בדיני" או "כר"ש בעירובין" – אפשר לומר שהיו מומחים בתחומים אלו. כמו כן, ניתן להסביר את הכלל "הלכה כרבי אליעזר בן יעקב בכל מקום, שמשנתו קב ונקי". אפשר אפילו לדחוק ולהסביר את הכלל "הלכה כדברי המיקל באבל". אך מה טעם לפסוק כדברי המיקל בכל פעם (ובכל מקצוע בש"ס) שנחלקו שני אמוראים אלו? האם אין זה משנה מי אמר מה? האם כל אחד מהם שיקל יותר תהיה הלכה כמותו באופן אוטומטי?

3. מקבילה לברייתא זאת נמצאת בתוספתא שבת יד, א.

4. דרך מעניינת ומאד לא מודרנית להתמודד עם פריצות היא לגזור גזירות חמורות יותר...

כשראו שהיא שביתה של צער, התירו וחזרו והתירו וכו'. נעיין באופן שבו הציג הרמב"ם את הדברים:

אסרו חכמים לטלטל מקצת דברים בשבת כדרך שהוא עושה בחול, ומפני מה נגעו באיסור זה? אמרו ומה אם הזהירו נביאים וצוו שלא יהיה הילוכך בשבת כהילוכך בחול ולא שיחת השבת כשיחת החול שנאמר ודבר דבר, קל וחומר שלא יהיה טלטול בשבת כטלטול בחול כדי שלא יהיה כיום חול בעיניו ויבוא להגביה ולתקן כלים מפניה לפינה או מבית לבית או להצניע אבנים וכיוצא בהן שהרי הוא בטל ויושב בביתו ויבקש דבר שיתעסק בו ונמצא שלא שבת ובטל הטעם שנאמר בתורה למען ינוח. ועוד, כשיבקר ויטלטל כלים שמלאכתן לאיסור אפשר שיתעסק בהן מעט ויבא לידי מלאכה ועוד מפני שמקצת העם אינם בעלי אומניות אלא בטלין כל ימיהן כגון הטיילין ויושבי קרנות שכל ימיהן הן שובתים ממלאכה ואם יהיה מותר להלך ולדבר ולטלטל כשאר הימים נמצא שלא שבת שביתה הניכרת לפיכך שביתה מדברים אלו היא שביתה השווה בכל אדם ומפני דברים אלו נגעו באיסור הטלטול ואסרו שלא יטלטל אדם בשבת אלא כלים הצריך להם כמו שיתבאר.

משנה תורה, הלכות שבת כד, יב

על דברי הרמב"ם משיג הראב"ד:

עוד אמרו אטו טלטול לאו צורך הוצאה הוא ועוד אמרו בימי נחמיה בן חכליה נשנית משנה זו שאמרו שלשה כלים קטנים נטלים על השלחן נמצא כי מפני חיוב הוצאה אסרו בטלטול מה שאסרו שהוא גדר להוצאה.

ראב"ד שם

טעמו הראשון של הרמב"ם הוא מובן מאד. אם נשאל את עצמנו מה מעצב בפועל את צביון ותחושת יום השבת בעינינו, איסור הטלטול יקבל מקום מכובד (ביחד עם האיסור לסגור מעגל חשמלי, דהיינו – אור, תחבורה ותקשורת).⁵ ולמקצת אנשים – האיסור לעשן). קשה לדמיין את השבת אחרת, שהרי ללא איסור מוקצה היא תהיה כיום חול בעינינו. טעמו השני

5. האם מפתיע הדבר שהמעצבים הגדולים של שבת הם איסורי דרבנן?

של הרמב"ם הוא שמא האדם יבוא לידי מלאכה, וטעמו השלישי הוא יצירת שביתה השווה לכל. למרות שאפשר להבין יפה את טעמיו של הרמב"ם, קושיית הרמב"ם היא עצומה. הרמב"ם נעשה כאומר לרמב"ם: הסבריו נאים אך הם כדברי נביאות, דווקא את הטעם שכן נזכר בגמרא – שהטלטול הוא גדר להוצאה (שבת קכד, ב) – השמיט. יש להבין הן את מקור טעמיו של הרמב"ם והן (ומתוך כך) את עומקם.⁶

והנה, גם שיטת הרמב"ם, לפיה כל עניין טלטול הוא הרחקה מהוצאה (וכך גם סובר רש"י בביצה לז, א, ד"ה "אטו"), למרות שהיא מפורשת בגמרא, קשה בפני עצמה. שלבי ההיתר השונים בברייתא על נחמיה בן חכליה לא מובנים לאור טעם זה. לדוגמה: מה ראו להתיר כלי שמלאכתו להיתר לצורך גופו ומקומו לפני כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו ומקומו? ובאותו האופן ניתן לשאול על כל ההשתלשלות של "חזרו והתירו". קושיה נוספת היא מדוע להלכה כלי שמלאכתו לאיסור אסור בטלטול מחמה לצל בעוד שכלי שמלאכתו להיתר מותר? קיצורן של קושיות אלו הוא מה הבדל יש בין כלי שמלאכתו להיתר לכלי שמלאכתו לאיסור לעניין הרחקה מהוצאה?

מכוח הקושיה הנ"ל, כתב הרב בעל מרכבת המשנה⁷ שברור שאין טעם איסור מוקצה משום הוצאה, ומה שכתבה הגמרא שמקור איסור מוקצה הוא משום טלטול הוא רק לבית שמאי (עייין בגמרא בביצה שם שמסתברים דבריו). אם כן, איסור טלטול הוא בהכרח מטעמים אחרים, וכמו שכתב רבינו הרמב"ם. בעל מרכבת המשנה מסביר כיצד למד הרמב"ם את טעמיו מתוך הסוגיה של ימות נחמיה, וכיצד מתוך שלושת השלבים ההיסטוריים של "חזרו והתירו" ו"חזרו והתירו" למד הרמב"ם את שלושת טעמיו – כל טעם נלמד משלב אחר של "חזרו והתירו", ומדוע הטעמים תקפים גם לאחר שחזרו והתירו. וכך לא השאיר שום שלב מיותר בסוגיה.

זו תמצית דבריו: מכיוון שבהכרח צריך למצוא חילוק שיסביר מדוע בכלי דמלאכתו לאיסור נאסר לטלטל מחמה לצל ובכלי דמלאכתו להיתר לטלטל מחמה לצל, למד הרמב"ם את טעמו השני – איסור טלטול שמא יתעסק בכלים ויבוא לידי מלאכה. מכך שבשלב מסוים התירו לטלטל כלי שמלאכתו להיתר רק לצורך גו"מ, ולא מחמה לצל, ורק לאחר מכן התירו לטלטל גם מחמה לצל, למד הרמב"ם את טעמו הראשון – אם יתירו

6. כיון דאתינא להכי נימא בה מילתא. יש המנתקים את שאלת מקור דבריו של הרמב"ם מהבנת עצם דבריו, וטוענים שאלו שתי שאלות שונות ובלתי תלויות, וממילא מתמקדים יותר בשאלת ההבנה שבה טמונה הסברה, וזונחים את שאלת המקור, שאיתה "כבר נסדרת". אך אנו מקובלנו שלדברי הרמב"ם יש מקור ולרוב הוא מתלמודא דידן, הסברה אינה מנותקת מהמקור ואדרבה, שואבת ממנו את תוקפה.

7. הרב שלמה בר"ר משה, בעל המחבר ספר מרכבת המשנה על הרמב"ם, שימש ברבנות בעיירה חלם שבפולין במאה ה-18. עליו אמר הרב איסר זלמן מלצר שלאחר שבא לידי ספר מרכבת המשנה מצא בו רבים מחדושו אשר העלה על הכתב בספרו אבן האזל, והמעייין הישר ילמד זכות עליו ועל ספרו.

מחמה לצל, יבוא האדם להתעסק בכלים במשך כל השבת "ויסדר כלי הבית מטה וכסא שולחן ומנורה ונמצא שלא נח", מה שאין כן בצורך גו"מ, שם אין לחוש לכך, כיוון שהכל מותנה בצורך. מכך שעלה על דעתם לאסור כלים כבדים הניטלים בשני אנשים ולא כלים קלים, למד הרמב"ם את טעמו השלישי – אף-על-פי שהאדם שובת כל היום, השביתה לא תהא ניכרת בטיילין וכו'. משלושת הטעמים הללו רצו בתחילה לאסור הכול חוץ משלושה כלים קטנים (תוספתא שבת יד, א). כיוון שראו שהשביתה הנוצרת על-ידי איסור זה היא שביתה של צער, חזרו והתירו צורך גו"מ בכלי שמלאכתו להיתר, חזרו והתירו מחמה לצל בכלי שמלאכתו להיתר, וחזרו והתירו צורך גו"מ בכלי שמלאכתו לאיסור. אך נשאר אסורים: (א) כלים כבדים שלא לצורך מהטעם השלישי; (ב) כלי שמלאכתו לאיסור מחמה לצל מהטעם השני; (ג) וטלטול אבנים וכיו"ב מהטעם הראשון.⁸

ד. מוקצה או איסור טלטול

נחזור לענייננו ונסה להתבונן ולבחון האם אנו מבינים יותר כמה נחלקו ר"י ור"ש לאור הדברים הנ"ל. כאמור, אנו נבוכים – הרי רבי שמעון מסכים לכל הדינים הנ"ל שמקורם בימות נחמיה, וממילא גם לטעמיהם. כיצד, אם כן, מתבטאת שיטתו שאין מוקצה? בנוסף, אין לשון 'מוקצה' נופל על דבר שנאסר בשל הטעמים הללו, שהרי אין כאן שום קשר להכנה ולהקצאה. אם נדקדק, נשים לב שבאמת אין לשון מוקצה מוזכרת בכל השמועה, אלא לשון איסור טלטול, ואף אני בדברי נטלתי לי לשון חכמים ונהגתי כך. האם זהו רק ענין לשוני או שיש כאן גם ענין עקרוני? רוצה לומר, על איסור טלטול, המכונה בימינו מוקצה מחמת גופו,⁹ מעולם לא נחלק ר"ש משום שאין דין זה כלל קשור למוקצה וטעמיו שונים לגמרי, ולכן ממילא גם אין צורך לומר שרבי שמעון הודה לר"י במקרה זה (כפי שאכן הודה לו במוקצה מחמת חסרון כיס, שהוא כן סוג של מוקצה). רצוננו לפרש את דברי רבי שמעון שאמר אין מוקצה כפשוטם, ולא באופן ריק, כפי שמקובל לחשוב. בהבנת החילוק מה בין חפץ שאינו כלי¹⁰ שנאסר מסיבות מסוימות (עליהן נחלקו הרמב"ם והראב"ד) לבין שאר דיני המוקצה שנאסרו מסיבות אחרות שאותן נבאר בהמשך, יש התקדמות גדולה.

8. זוהי תמצית דבריו, והמעין החרוץ לא יפסיד ויקרא את לשונו המתוקה בספר.

9. חיפוש הביטוי "מוקצה מחמת גופו" במחשב, העלה שהאזכורים היחידים הם בימות האחרונים ממש (הרוב במשנ"ב) וקרוב בעיני שלראשונה במגן אברהם (משא"כ בשאר סוגי המוקצה הנזכרים בראשית דברינו, המוזכרים בשמם בגמרא ובראשונים). הדבר מקל עלי לטעון שמוקצה מחמת גופו אינו מוקצה כלל.

10. או שהוא כלי שמלאכתו לאיסור מחמה לצל כנאמר לעיל.

ה. כרכי דזווי

כאן אנו באים לבאר במה איפוא כן נחלקו ר"ש ור"י. האם הם נחלקו רק במוקצה מחמת מיאוס ומוקצה מחמת איסור (ונוזכיר שבמוקצה מחמת איסור אין הלכה כר"ש)? כדי לבדוק את העניין אפשר להתבונן מה בין שבת ליו"ט לענין מוקצה, שהרי ב"שבת דחמירא ולא אתי לזלזולי ביה סתם לן רבי כר"ש וביו"ט דקיל ואתו לזלזולי ביה סתם לן כר"י" (ביצה ב, ב).

וכל שאסור לטלטלו בשבת אסור לטלטלו ביום טוב אלא לצורך אכילה וכיוצא בה וכל שמותר בשבת מותר ביום טוב ויש ביום טוב מה שאין בשבת איסור מוקצה שהמוקצה אסור ביום טוב ומותר בשבת מפני שיום טוב קל משבת אסרו בו המוקצה שמא יבוא לזלזול בו. כיצד תרנגולת העומדת לגדל ביצים ושור העומד לחרישה ויוני שובך ופירות העומדין לסחורה כל אלו וכיוצא בהן מוקצה הן ואסור לאכול מהן ביום טוב עד שיכין אותם מבערב ויחשוב עליהם לאכילה אבל בשבת הכל מוכן אצל שבת ואינו צריך הכנה.

משנה תורה, הלכות שביבת יו"ט א, יז

לאחר ששמנו לב לאבחנה היפה בין טלטול למוקצה, הבה ננסה לבחון כיצד נכנסת תרנגולת העומדת לגדל ביצים ביו"ט לאחד מגדרי המוקצה העומדים בפתח דברינו. נראה כי תרנגולת זו אינה מתאימה לשום סוג של מוקצה, כיון שאינה מוקצה מחמת מיאוס, ובכל שאר סוגי המוקצה מודה ר"ש, או שאין הלכה כמותו ממילא. מהו, אם כן, גדר חדש זה בו כנראה נחלקו ר"י ור"ש, ובו בחר הרמב"ם להדגים את מחלוקתם?
מקור דברי הרמב"ם בגמרא במסכת שבת:

הני כרכי דזווי [רש"י] – זוג של מחצלות שמכסים בהן את פרגמטיא של ספינה] רב אסר ושמואל שרי, א"ר נחמן עז לחלבה ורחל לגיזתה ותרנגולת לביצתה ותורי דרידיא ותמרי דעיסקא רב אסר ושמואל אמר מותר וקמיפלגי בפלוגתא דר' יהודה ור' שמעון.

שבת יט, ב

כאן אנו מגיעים סוף סוף ללב העניין. בנקודה זו בלימוד מתגלה המהפך המחשבתי הבא – כל סוגי המוקצה שמנינו בפתח הדברים הם 'גילויי עניות' של המחלוקת האמיתית האם יש

מוקצה או אין. כולם "מוקצה מחמת" ולא המוקצה בעצמו, לבד ממוקצה מחמת גופו, אשר כפי שראינו אינו מוקצה ואינו קשור לעניין.

מאי מוקצה? כאן אנו נחשפים לראשונה לענין ההכנה. נוהגים לומר בישיבות כך: רבי יהודה דורש שכל חפץ יהיה מוכן במיוחד לכבוד שבת ויו"ט, וכל חפץ שהאדם לא חשב עליו באופן אקטיבי מראש הוא מוקצה. רבי שמעון, לעומת זאת, אינו דורש הכנה אלא שלא תהיה דחייה. בלשונו של הרמב"ם "אבל בשבת הכל מוכן אצל שבת ואינו צריך הכנה" (שם). לכן מודה ר"ש במוקצה דגרוגרות וצימוקים, שהרי דחאן האדם בידיים, וכן במוקצה מחמת חסרון כיס. במוקצה מחמת איסור, לעומת זאת, כיון שלא דחה את הנר בידיים, אף שלא חשב עליו במפורש – מותר לטלטלו. כמו כן, במוקצה מחמת מיאוס, האדם לא חשב על החפץ במפורש מחמת מיאוס ולכן רבי יהודה אוסר, אך ר"ש מתיר, כיוון שלא הייתה דחייה. בעוד שקודם לכן חפשנו בנרות היכי תימצי למחלוקת ר"י ור"ש פתאום אנו מגלים שבאופן עקרוני הם נחלקו כמעט בכל הכלים! אלא, שכדרכה של המציאות, קשה למצוא מקרה טהור שבו ברור שהאדם לא דחה בידיים את החפץ – ואז מתיר ר"ש, אך ברור שגם לא הכין מראש – ואז אוסר ר"י. המחלוקת מתגלה במלא הדרה בתרנגולת העומדת לגדל ביצים ורוצה לשחטה ביו"ט – מצד אחד קשה לומר שהכין אותה מראש לסעודת השבת, כיון שאינה עומדת לשחיטה. מאידך גיסא, ברור שלא דחאה באופן אקטיבי, שהרי אין לו סיבה לעשות זאת.

בדומה לאיסור טלטול כלי, גם מוקצה הוא איסור דרבנן, אולם כל אחד מהם הוא סוג שונה של איסור דרבנן. בעוד שטלטול הכלי אסור מסיבות 'ארציות' יותר (לפי הראב"ד, שמא יטלטל ברשות הרבים, ולפי הרמב"ם, כגדר לצביון השבת או גדר שמא יעשה מלאכה או שביתה השווה לכל) המוקצה אסור מהפסוק "והיה ביום השישי והכינו את אשר יביאו" (שמות טז, ה). במסכת פסחים אפילו יש הוא אמינא דחוייה הלומדת מפסוק זה שהמוקצה אסור מדאורייתא (מז, ב). הסיבות לאיסור מוקצה הן 'רוחניות' יותר ושונות באופן מהותי מגדרים וסייגים שונים שהנהיגו רבותינו בשבת.

מעתה, כאשר נזכיר מוקצה, לא זו בלבד שלא נחשוב על אבן או כסף, אלא גם לא נחשוב על מוקצה מחמת מיאוס או חסרון כיס. כאשר נזכיר מוקצה, נחשוב על ה"תרנגולת לביצתה". אולם, גם המקרה של "תרנגולת לביצתה" אינו המוקצה היסודי, היות שמקרה זה שייך רק ביום טוב, שהרי בשבת בעלי חיים אסורים ממילא בטלטול (שולחן ערוך אורח חיים, שח, לט), וביו"ט אין הלכה כר"ש. לפיכך נשארנו רק עם המקרה של כרכי דזווי שמותרים בשבת כי הלכה כר"ש בשבת, אסורים ביו"ט כי הלכה כר"י ביו"ט. כרכי דזווי¹¹ הם מוקצה, המשולים לנבט קטן העומד מעל פני השטח, אך מתחת לפני הקרקע

11. ונלאו המפרשים מלהסביר מה הם בדיוק כרכי דזווי, מהו בדיוק הגדר של המחצלות הללו וכיצד ניתן לבנות מהן בנין

מתחבאים השורשים האיתנים בדמות מחלוקת עקרונית ומכוננת, ואין עניות במקום עשירות.

1. מגו דאתקצאי בין השמשות

נותרנו בעלי חוב בנקודה אחת – מדוע באמת נפסקה ההלכה כר"י במוקצה מחמת איסור. יש כאן חריגה מההגיון הכללי של הסוגיה, ובאופן כללי עלינו להיות קשובים היטב לחריגות, מפני שאלו מלמדות אותנו רבות על מה שכן מציית לכללים. כאשר שוחחנו עם הרב אריה שטרן הי"ו על הנושא אמר לנו ש"אם גזירה היא – נקבל". אך שמא אפשר לומר שבמקרה זה הלכה כרבי יהודה, אך לא מטעמיה, כלומר, באמת בכל דיני מוקצה הלכה כר"ש, אך במוקצה מחמת איסור יש ענין נוסף (מעבר לטעמו של ר' יהודה), אשר רק בגינו החפץ יהיה אסור. עניין זה הוא היחס לבין השמשות של שבת כזמן הקובע דינים לאורך השבת כולה. מצינו דוגמתו לעניין שביתת אלפיים אמה לכל רוח, שנקבע לפי המקום שבו היה האדם בבין השמשות (שולחן ערוך, אורח חיים שצא, א). רמז נוסף אנו מקבלים מעצם קיומו של הביטוי "מגו דאתקצאי בין השמשות אתקצאי לכולי יומא" (שבת מג, א), שהוא לכאורה ההסבר של מוקצה מחמת איסור. וצ"ע מדוע צריכים אנו להסברים, הרי החפץ הוא מוקצה מחמת שלא הוכן מספיק ודי בזה, אלא שלולא מגו דאתקצאי אולי באמת היתה הלכה כר"ש גם בזה.

והנה, נחלקו המחבר והרמ"א האם מותר להתנות על מוקצה מחמת איסור (שולחן ערוך, אורח חיים רע"ט, ד). לדעת השו"ע, אפשר להתנות בערב שבת שכאשר יכבה הנר יטלטלנו, ולדעת הרמ"א התנאי אינו מועיל. אפשר לומר שלדעת השו"ע, האופן שבו נאסר מוקצה מחמת איסור הוא כדעת רבי יהודה, לפיו כל דבר דורש זימון מפורש, ולכן אם התנה במפורש גם ר"י מודה. לדעת הרמ"א, לעומת זאת, הלכה במוקצה מחמת איסור כר"י אך לא מטעמיה, אלא מטעם דמגו דאתקצאי, וממילא לא מועילה ההתניה כלל ואין לה שייכות לעניין.

2. השבת – נעם הנשמות

גם לשיטת ר' שמעון שאין מוקצה, אין פירוש הדבר שאנו מוותרים לגמרי על מרכיב ה'הכנה', שהרי במקרים שבהם ישנה דחייה ברורה, כגון מוקצה מחמת חסרון כיס או צימוקים וגרוגרות מודה ר"ש שאסור בטלטול, כי אין דעת האדם להכניס. אלא שבאופן עקרוני "הכל מוכן אצל שבת", כלשונו של הרמב"ם (הלכות יום טוב א, יח). הדבר מעניין, שכן לולא ההכנה לפני כל שבת כל כלי היה אסור בטלטול בשבת. המשמעות היא שהכל

זוקק מחשבה והתכוונות. כל טלטול תמים של קערה מקבל משמעות ומתאפשר רק בשל התכנון בערב שבת. זה לעומת זה עשה א-לוהים, וכמו הגשמיות כך הרוחניות – השבת של כל אחד ואחד נגזרת ממה שעבר עליו במהלך השבוע, ומהמצב הרוחני בו הוא מגיע לשבת. בשבת אנו טועמים מעין עולם הבא ונהנים מהנשמה היתירה, אך למרות סגולתה לשלוף את היהודי מבירא עמיקתא לאיגרא רמא בבת אחת, אנו מצווים להתכונן לקראת שבת, וכך גם תקבל שביתתנו את המשמעות הגבוהה יותר. המשפט "מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת" נכון גם ברוחניות, וכל אחד מרגיש אחרת כשהוא מקבל את השבת מתוך נחת ויישוב הדעת ולא שהשבת מקבלת אותו.

אף שכל המצוות צריכות כוונה (שולחן ערוך, אורח חיים ס, ד), נראה שביחס לשבת אפשר ללמוד מאיסור מוקצה שהכוונה בערב שבת חשובה להגדרת השבת עצמה. כשם שעל האדם להכין מראש כל חפץ שברצונו לטלטל, אחרת החפץ היה אסור בטלטול, כך גם ההתקדשות בשבת צריכה הכנה, ואף המחשבה בשבת צריכה הכנה. ההכנה מתחילה בפעולות ארציות לכבוד שבת כגון ניקיון הבית והכנת האוכל, ממשיכה בלימוד לקראת שבת וטיהור הגוף לכבודה, ושיאה באמירת בואי כלה שבת מלכתא.

ח. סיכום

במאמר זה לא באנו לעקור הרים ובודאי שלא לטחנן זה בזה. עיקרם של דברים הוא להאיר את עיני הקורא במישור ההגדרתי, לנסות להפריד את הסלט למרכיביו השונים, ולהשליט קצת סדר בערפל השורה מעל הלכות אלו. ההתמודדות עם הסוגיה מעט קשה, מכיוון שישנן הרבה חלוקות שונות ופרשנויות שונות לאותו מושג כאשר אחד מחלק לפי דרכו ללא שיח עם האחר וכידוע דא קשיא מכולהו, שהרי אתה שרוי במבוכה בלי שתדע בודאות שלפניך מחלוקת. חלק מהצעותינו נראות באופן ברור מהמקורות וחלק פחות עומד במבחן ה'מסיח לפי תומו' באחרונים, אך לא נמנענו מלכתבם, לפחות בתור רעיון.

עמדנו על חלקי המוקצה השונים, על האבחנה בין טלטול למוקצה וכן על האפשרות שמוקצה מחמת גופו אינו סוג של מוקצה אלא איסור נפרד הנובע מטעמים שונים לגמרי. ראינו שלמושג מוקצה יש קיום טהור, נפרד מכל חלקי המוקצה שהם רק 'מוקצה מחמת', כאשר בהלכות יו"ט אנו נתקלים במוקצה זה שלא נאסר בשבת. הסברנו כי אף שבפועל קשה למצוא הבדל מעשי בין רבי יהודה לרבי שמעון, מחלוקתם עקרונית ובעלת השלכות רעיוניות על אופי השבת. העלנו שנכון לומר שרבי שמעון סובר שאין מוקצה באופן פשוט,

בלי להזדקק להתנצלויות וליוצאים מן הכלל. עוד שמנו לב שהמוקצה לא בא כדי לגדור שלא יגיעו לאיסור שבת אחר אלא יש לו קיום משל עצמו, "והכינו את אשר יביאו".¹²

12. תודה למזור לבנוני, שכל מה שכתוב כאן – נלמד עמו בחברותא. ואף הוא עבר על המאמר, העיר והגיה, ולפרקים אף הסכים.